

POVODOM IZLOŽBE SRPSKE KNJIGE I ŠTAMPE U HRVATSKOJ

Fedor Močanin

I.

Predodžba o muzeju kod mnogih je još usko povezana s mirisom memle i prašine. Kad neki predmet nije više ni za kakvu korisnu upotrebu, onda on postaje zreo za muzej. Takva predodžba ima doduše svoje historijsko opravdanje, jer su muzeji u svoje vrijeme doista i bili zbirke čudesa ili groblja stvari izbačenih iz praktične upotrebe. No muzeji su od tog vremena prešli dug razvojni put od »zbirki čudesa« renesanse do današnjih »narodnih muzeja«, kako je to lijepo prikazao u svom popularizatorskom članku Predrag Grdenić.¹ Danas su naši muzeji na putu da postanu — a dobrim su dijelom već i postali — živi organizmi, kroz koje preko ispravne muzeološke postave upoznajemo naše mase s velikom kulturnom baštinom naše prošlosti. Mi muzealci to znamo. Znaju to i oni koji su prošli kroz naše novopostavljene muzeje od 1945. na ovamo. Pa ipak, ima još dosta ljudi, čak visoko kulturnih, koji iz bilo kojih razloga nisu stigli da razgledaju naše nove muzeje. Stoga se čak u našim kulturno-umjetničkim, pa i naučnim časopisima, pojave ponekad mišljenja o muzejima i muzeologiji, koja su »muzejska« u vulgarnom smislu i ne odgovoraju današnjoj stvarnosti.

Tako u jednom prikazu prošlosti i sadašnjosti Narodne biblioteke u Beogradu² čitamo i ovo:

»Stara biblioteka upotpunjavala je svoje zbirke po principu koji je postavio Đuro Daničić: da prikuplja i čuva svaku srpsku knjigu, stvorenu na srpskom tlu, i svaku knjigu pisanu na kom bilo jeziku, koja se odnosi na naš narod ili ju je pisao naš čovek. Biblioteka je odgovarala tome zadatku. Ali te srpske knjige, stare i često unikantne, stajale su *mrtvo* u limenim kutijama, neispitane, neiskorišćene. Jer je karakter rada ustanove bio više *muzeološki*, a ne *živo bibliotekarski*.

Shvatanje biblioteke kao *muzeja knjiga* zastarelo je, ali onda, prije rata, ono je bilo izraz doba. Za naučnu biblioteku, pogotovu za centralnu republikansku, kao što je Narodna biblioteka u Beogradu, *muzeološki rad* je i danas od iste važnosti. Ali pored toga *muzejskog karaktera* današnja Narodna biblioteka ima i *široki prosvetno-kulturni karakter rada*.«³

Iz gornjeg izlaganja jasno se vidi shvatanje »muzeološkog« rada kao sabiranja i magaziniranja materijala, iz čega logički proizlaze antiteze: mrtvo

¹ Od zbirki čudesa do narodnih muzeja. Posebni otisak iz »Kulturnog radnika« br. 5—6, 1949.

² Istoriski časopis (Organ Istoriskog instituta S. A. N.) I, 1—2, 1948, Beograd 1949, str. 363—366.

³ Ibid. str. 366. Kurziv naš.

muzeološki — živo bibliotekarski, muzejski karakter biblioteke — široki prosvjetno-kulturni karakter biblioteke. Takvo shvatanje, međutim, bazira na nepoznavanju funkcije savremenog muzeja, njegovih naučnih i kulturno-prosvjetnih zadataka, i izjednačuje muzej s grobljem starih stvari.

Ne mislimo da nekom prigovaramo radi mišljenja, koje je manje više još uvijek »communis opinio«, jer znamo, kako se tradicijom utvrđeni pogledi teško mijenjaju. Daleko je od nas i svaki pokušaj da raspravljamo o kompetenciji muzeja ili biblioteke u skupljanju starih knjiga. Štoga kažemo o knjizi, to vrijedi i za svaki drugi materijal, vrijedan da se u muzeju na specifičan način obradi. Uzimamo primjer knjige samo zato, što nam gornji citat iz Istorijskog časopisa i nedavna »Izložba srpske knjige i štampe u Hrvatskoj od svojih početaka do godine 1918«⁴ daju priliku, da na jednom za ekspoziciju zapravo nezahvalnom materijalu pokažemo, kako svi kulturno historijski spomenici, pa i knjige, mogu »muzeološki« da žive, te da djeluju i te kako »prosvjetno-kulturno.« Što se tiče knjige, ona u biblioteci živi na svoj način, u muzeju na svoj; ona može biti mrtva i »muzeološki« i »bibliotekarski«. Zavisí to od ljudi, koji knjigom rukuju.

Naučno obrađen materijal u muzeju može na dva načina da djeluje »prosvjetno-kulturno«: a) putem publikacija (zajedničko sredstvo svih naučnih ustanova) i b) putem pravilne ekspozicije (specifičnog muzejski način). Zato ćemo upravo na izložbi ekspozicijski monotonog materijala provjeriti ispravnost zastarjelih mišljenja o muzejima i muzejskom radu.

II.

Knjige na spomenutoj izložbi treba da nam pomognu da rekonstruišemo dio kulturne pa i političke i ekonomske historije Srba u Hrvatskoj, a djelomično i srpskog naroda uopšte. Pogledat ćemo u glavnim crtama, koji su se momenti iz prošlosti pokušali rekonstruisati na izložbi i kako su pojedine tvrdnje argumentirane.

Najstarije rukopisne srpske knjige, pisane još na pergameni, u doba srpske feudalne države, prenesene su za vrijeme seoba u Hrvatsku i tu stoljećima čuvane u manastirima (dva Četverojevanđelja iz manastira Lepavine, jedno pisano u Srbiji u XIII. v., a drugo pisano u Makedoniji u XIV. v.). U borbi s Turcima srpski feudinci povezuju se s ugarsko-hrvatskom feudalnom državom, pa stupaju između ostalog i u rodbinske veze s ugarsko-hrvatskim velikašima. Tako dolazi u XV. v. do boravka u Hrvatskoj manjih grupa Srba okupljenih oko feudalnih dvorova (Praxapostol, pisan u Varaždinu 1454 »pri blagočestivoj i hristoljubivoj gospođi knegyne Kathakouzyne, d'šteri despota Gjurgja samodržca srbskago«, koja je bila udata za grofa Ulrika Celjskog).

Od XVI. v. dalje dolazi do masovnog naseljavanja Srba u Hrvatskoj. Knjige se pišu uglavnom u manastirima, koji tada predstavljaju kulturne centre (Triod posni, pisan u manastiru Orahovici 1584). Po zapisima u knjigama možemo često da pratimo i tešku sudbinu našeg naroda u turskom feudalnom

⁴ Priredilo Srpsko kulturno prosvjetno društvo »Prosvjeta« u saradnji s Muzejom Srba u Hrvatskoj.

ropstvu (Četverojevanđelje, koje je pisao Radonja 1551 negdje oko manastira Dragovića u Dalmaciji, a koje su dragovički kaluđeri prenijeli u manastir Grabovac u Mađarskoj, vjerojatno kad su se onamo koncem XVI. v. zbog gladi odselili, dok nije napokon 1672 poklonjeno manastiru Orahovici). Rukopisne knjige su gotovo isključivo crkvenoga karaktera, no ima ih ponešto i sa svjetovnim sadržajem (Šibenski zbornik iz Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, pisan vjerojatno u Dalmaciji sredinom XVI. vijeka.⁵ U njemu se nalaze između ostalog, u nauci poznati »zagrebački rodoslov« i »zagrebački ljetopis«, te još neki sastavi svjetovnog karaktera. No i tu ima crkvenih sastava). Činjenica, koju ove knjige ističu, t. j. značaj crkve u to vrijeme kao vodećeg kulturnog faktora, uslovljena je dakako dominantnim položajem crkve kao najjačeg ekonomskog i političkog faktora u tadanjem srpskom društvu.

Karakteristično je za kulturnu povezanost srpskog naroda, inače u to vrijeme rastrkanog na sve strane, između ostalog i to, što su na teritoriju Narodne Republike Hrvatske bile u upotrebi knjige svih starih srpskih štamparija, osim Gračanice i Rujanskog manastira, koje su dvije radile samo za uže ograničen teritorij. (Štamparija vojvode Djurdja Crnojevića Oktoih I.—IV. glas. 1494, i Psaltir, Cetinje 1494; štamparija Božidara Vukovića: Služebnik, Venecija 1519; štamparija Božidara Goraždanina: Služebnik, Goražde 1519 (?); Mileševska štamparija: Psaltir Mileševa 1557; štamparija Vincenca Vukovića: Psaltir. Venecija 1546; štamparija Dubrovčanina Trojana Gundulića: Četverojevanđelje, Beograd 1552; štamparija u Mrkšinoj crkvi: Četverojevanđelje 1562; štamparija Stefana Skadranina, Triod cvjetni, Skadar 1563; štamparija Jakova iz Kamene Reke: Zbornik, Venecija 1566; štamparija kotorskog vlastelina Jerolima Zagurovića: Psaltir, Venecija 1569—70; štamparija Marka i Bartola Ginami, Psaltir, Venecija 1638). U Hrvatskoj je također nađena i posljednja knjiga, koju je štampao jedan od starih srpskih štampara, i to u Rumuniji (Cvjetni triod, štampao postrizenik manastira Gomionice, Jovan Svetogorac od Kamengrada u Bosni. Trgovište 1649.).

Iz navedenog proizlazi, da u to vrijeme imamo tri tipa štamparija: feudalno-državne (vojvode Crnojevića), u direktnoj režiji crkve (Mileševska i slične manastirsko-crkvene) i privatna poduzeća na trgovačkoj bazi (Vukovići, Trojan Gundulić i drugi). Prvi tip nestaje još u XV. zajedno s posljednjom srpskom feudalnom državom. Druga dva tipa štamparija održavaju se kroz XVI. v., a štamparija Ginami izuzetno i u prvoj polovini XVII. vijeka. Dugotrajno ropstvo turskom feudalizmu — u doba, kad u ostaloj Evropi dolazi do porasta proizvodnih snaga na kapitalističkoj bazi — dovodi do siromaštva većine našeg naroda. Propast naših starih štamparija vjerojatno je vezana s nemogućnosti, da se roba plasira s dobitkom na tako slabom tržištu. (Trebalo bi dakako proučiti eventualne direktne zabrane štampanja srpskih knjiga od strane turskih vlasti, odnosno mletačke vlade u vezi sa nastalom vjerskom netolerancijom protureformacije.)

Pada u oči kod štampanih knjiga, da su sve crkvenog karaktera (jedina svjetovna štampana knjiga, prvi srpski Bukvar, Venecija 1597, nije nađena

⁵ Datiranje prof. V. Mošina.

u Hrvatskoj). S tim je u vezi i veliki broj štamparskih majstora, regrutovan između kaluđera, jer su tipografi bili redovno i korektori tih crkvenih tekstova. Bilo je doduše i tipografa svjetovnjaka, pa i stranaca (»maistro Kamilo Zaneti«, Skadar 1563), no tada su korekturu vjerovatno vršila druga lica.

Sve u svemu, izložene knjige pokazuju, da se poslije propasti srpskih feudalnih država još čitav jedan vijek putem štamparske djelatnosti vodila borba protiv zamiranja svakog kulturnog rada. Ovo je to značajnije, što u isto vrijeme štamparska djelatnost nije nikakva ili mnogo slabija kod nekih naroda, koji su bili u povoljnijim političkim prilikama. No naše stare rukopisne i štampane knjige nisu samo kulturno-historijski dokumenti. One su često mali umjetnička remek-djela (Psaltir iz manastira Gomirja, pisan vjerovatno u Dalmaciji sredinom XVI. v., sa 48 veoma lijepih inicijala; Četverojevandjelje iz manastira Gomirja, pisano vjerovatno u Dalmaciji koncem XVI. v.; Četverojevandjelje iz manastira Pakre, pisano u Srbiji koncem XVI., po svoj prilici najljepše ukrašena stara srpska knjiga, koja je bila u upotrebi u Hrvatskoj; Psaltir iz manastira Lepavine, koji je pisao u manastiru Marči 1637 Kiril Nikšić, rmanjski postrizenik, a u kojem je sačuvano 17 velikih i 141 mali inicijal — pored toga što je prva strana iskinuta; Oktoih Božidara Vukovića iz manastira Krke, štampan na pergameni u Veneciji 1537, s ilustracijom i ornamentom naknadno bojenim rukom).

Poslije propasti starih srpskih štamparija, Srbi se služe ponešto opet rukopisnom knjigom, no uglavnom dominira ruska štampana knjiga. Poslije Velike seobe Srba koncem XVII. v. počinje opet borba za štampanje srpskih knjiga, no s veoma oskudnim rezultatima. Nailazeći na snažan otpor državnih vlasti u Beču, srpski arhijereji uspijevaju da štampaju tek nekoliko knjiga, i to u Rimniku u Rumuniji. Oni zapravo uglavnom preštampanju ruske knjige (tako Gramatiku Meletija Smotritskog u Rimniku 1755), dok je od naših tu štampan i danas još po srpskim crkvama vrlo rasprostranjen Srbljak (Pravila molebnaja, Rimnik 1761. izd. ep. Sinesija Živanovića). Potrebu za knjigom nisu mogle zadovoljiti ni rimnička štamparija ni knjige rezane u bakru (Hristifor Žefarović, Stematografija, II. izd. Beč 1741).⁶ Ruska knjiga i dalje prevladava među Srbima, a preko nje i ruski kulturni, pa i politički utjecaj. Da bi se ruski utjecaj paralisao, prvo je mletačka vlada dala u Veneciji koncesiju Dimitriju Teodosiju da štampa knjige za Srbe u Dalmaciji. Osim uklanjanja ruskog utjecaja, preko te štamparije trebalo je u pravoslavne crkvene knjige neprimjetno unositi unijatske formule. Mletačka je vlada očigledno računala, da će kamufliranim provođenjem unije bez mnogo buke dokrajčiti dugotrajni spor između katoličkih biskupa i pravoslavaca u Dalmaciji,⁷ spor, koji je inače vjerski indiferentnoj mletačkoj vladi iz državnih razloga bio neugodan. U cilju obmane naroda već prva poznata Teodosijeva knjiga (Kratkoe tolkovanie zakonnago desjatslovija, Venecija 1759) ima lažan podatak, da je štampana »v' Carstvuju-

⁶ Žefarovićeva Stematografija rađena je po Stematografiji Pavla Rittera Vitezića s manjim korekturama. Osim toga, ima kao dodatak likove srpskih i bugarskih svetitelja, odnosno vladara. Bila je u svoje vrijeme veoma popularna. Po njezinim bakrorezima rađene su i uljene slike na platnu, a iz nje potječu i srpski i bugarski grb.

⁷ Većinom Srba, pored nešto malo Grka.

šćem velikom gradje Moskve». Teodosijeva štamparija, međutim, nije mogla da izvrši svoj politički zadatak. Raskrinkan, poslije energičnog protesta Rusije, Teodosije napušta mistifikaciju, te stavlja kao mjesto izdanja otvoreno Veneciju.

Za Venecijom se poveo i Beč. Kurzboeckova štamparija u Beču štampa od 1770 knjige za Srbe sa zadatkom: 1. da se spriječi uvoz ruske knjige i širenje ruskog utjecaja, 2. da se provede germanizacija i po mogućnosti unija, t. j. učvršćenje jedinstva raznorodnih naroda pod žezlom dinastije Habsburga. U tu svrhu štampan je i t. zv. Sinodalni katihizis Jovana Rajića (Katihizis, Beč 1776) s paralelnim srpskim, rumunjskim i njemačkim tekstom i ispravkama, koje je unio ispovjednik Marije Terezije. Narod je davao energičan otpor knjizi s takvim tendencijama. Usprkos »Sinodalnom katihizisu«, koji je naturivala državna vlast, u narodu je uživao veliku popularnost katihizis koreničkog prote Stojana Šobata pisan još 1772, a štampan istom pod konac francuske vlade (Nauka hrišćanska, Venecija, Teodosije, 1815). Austrijske su, naime, vlasti progonile Šobatov katihizis zbog »unošenja politike u crkvu«, jer se u odgovoru na prvo pitanje katihizisa ističe, da je vjernik prvo čovjek, pa Srbin, pa istom na trećem mjestu hrišćanin. No, iako je Kurzboeckova štamparija, potpomognuta od državne vlasti, otvorenije i energičnije od Teodosija pokušala da riješi svoj politički zadatak, značajnijih rezultata ni ona nije imala.

Mnogo je važnije, što su te dvije štamparije, pored štampanja crkvenih knjiga, pružile mogućnost i mladoj srpskoj buržoaziji da u drugoj polovici XVIII. v. preko relativno brojnih svjetovnih knjiga plasira građansku prosvjetiteljsku književnost. Otada svjetovna knjiga energično potiskuje crkvenu. Centar je toga, za naše prilike tada naprednog i samosvjesnog, srpskog građanstva bila Vojvodina, no i Srbi u Hrvatskoj daju niz značajnih imena među kulturnim radnicima XVIII. v., premda je većina srpskog naroda u Hrvatskoj tada stanovala u Vojnoj Krajini, koja je kočila razvoj građanstva.

Od značajnih autora iz konca XVIII i početka XIX. v. porijeklom iz Hrvatske, odnosno životom i radom vezanih za Hrvatsku, ističu se u prvom redu krupna imena Zaharije Orfelina (* Vukovar 1726, † Novi Sad 1785) i Pavla Solarića (* Velika Pisanica, Hrvatska, 1781 + Venecija 1821) Zaharija Orfelin, književnik i bakrorezac, član bečke Akademije umjetnosti, prvi od srpskih građanskih pisaca štampa svoje sastave. Njegov rad je svestran. Orfelin piše školske knjige (Pervie načatki latinskago jezika, Venecija, Teodosije 1767); izdaje prvi časopis među Južnim Slavenima (Slaveno-serbskij magazin, Venecija, Teodosije, 1768); daje prvu historijsku monografiju srpskoj literaturi (Žitije Petra Velikago, Venecija, Teodosije, 1772); širi u narodu poznavanje fizike zakamufiliravši je iz taktičkih razloga kao kalendar (Vječnij kalendar, Beč, Kurzboeck, 1783); daje traktat iz vinogradarstva, koji je preko sto godina uživao veliku popularnost (Iskusnij podrumar, Beč, Kurzboeck, 1783). Time je dakako tek markiran samo dio njegova obimnog rada, koji obuhvata i niz bakroreza; od tih je najveći uspjeh doživjela njegova »Slavenskaja i valahijskaja kaligrafija«. Pavle Solarić razvio je također živ književni rad na različitim područjima, iako je bio manje svestran od Orfelina. On izdaje prvu geografiju i prvi atlas na srpskom jeziku (Novo graždansko zemljeopisanije, Venecija, Teodosije, 1804, i Pješij zemljepisnik, Venecija 1804), bibliografiju

(Pominak knižeskij, Venecija, Teodosije, 1810), dvije početnice (Bukvar slavenskij triazbučnij, Venecija, Teodosije, 1812, i Azbuka slavenska, Venecija, Teodosije, 1814) i drugo.

Pored ove značajne dvojice ističe se niz manjih autora. Kiril Živković (1730—1807) prvi izdaje naše stare tekstove (Domentijan,⁸ Žitije Simeona i Savi. Beč. Novaković. 1794). Stefan Vujanovski (*Brđani kod Sunje oko 1745. + Novi Sad 1829), direktor srpskih škola u zagrebačkom školskom okrugu, pisac je udžbenika (Rukovodstvo ko pravoglagolaniju i pravopisaniju. Beč, Novaković, 1795 itd.). Stefan Rajić, učitelj i paroh u Osijeku, priredio izdanje ćirilicom Reljkovićeva Satira (Satir ili divij čovek, Beč, Novaković, 1793). Jovan Došenović (*Počitelj, Lika 1781. + Budim 1813) prvi je liričar novije srpske književnosti (Liričeskaja pjenija, Budim, Univerzitetstva štamparija, 1809), no pored toga bavio se i pisanjem za praktične potrebe (Čislenica ili nauka računa, Budim, 1809). Vikentije Ljuština (+ oko 1804), rodom iz Metka u Lici, paroh šopronjski, kasnije arhimandrit manastira Mesića napisao je prvu gramatiku talijanskog jezika u srpskoj literaturi (Gramatika italijanskaja, Beč, Novaković, 1794). Georgije Hranislav (1775—1843), episkop pakrački, preveo s njemačkog i izdao prvi srpski Kuvor ili »Kohbuh« (Povarnaja kniga, Budim 1804). Gerasim Zelić (Žegar, Dalmacija 1752, † Budim 1828), pisao čuvenu autobiografiju (Žitije... Budim 1823). Dimitrije Isailović (* Dalj 1783. + Beograd 1853), piše uglavnom udžbenike (Predloženiya pedagogije ili nauke djetovospitanija, Budim 1814; Istoria trgovine, Budim 1816 i niz drugih udžbenika).

Napokon valja spomenuti Dositeja Obradovića (1742 ili 1743 — 1811), najznačajnijeg pisca srpske građanske književnosti XVIII. vijeka. On je započeo svoj književni rad kao učitelj u Dalmaciji (Originalni rukopis Dositejeve Bukvice pisane Lazaru). Ti prvi Dositejevi književni radovi štampani su tek poslije njegove smrti, a izdali su ih Srbi iz Hrvatske (Konstantin Peičić iz Borova izdao 1826 u Budimu Hristoitiiju i »Vienac od alfavita«, a episkopski protodakon Sevastian Ilić 1830 u Karlovcu kod Prettnera knjigu pod naslovom »Prvenac. Izica ili Dositejeva bukvice«). Osim toga Pavle Solarić izdaje drugi dio »Sobranija nравоučiteljnih veščej« (Mezimac, Budim, 1818). Dositej je rano postao popularan i kod Hrvata. Da bi ga mogli čitati i oni, koji nisu znali ćirilicu, redigovao je Stanko Vraz izdanje latinicom (Basne, Zagreb, 1847).

Ako sumiramo što nam govore navedena djela i autori, mora da konstatujemo širok razmah svjetovne knjige, iako je dio pisaca još uvijek iz redova sveštenih lica. Vidimo ujedno da je književna djelatnost usmjerena uglavnom na praktično-prosvjetne ciljeve. Srpska buržoazija, koja postepeno preuzima političko rukovodstvo iz ruku crkve, ne može više da se zadovolji samo čitanjem časlova i psaltira. S druge strane, sav njen interes upravljen je na ekonomsku borbu, te je u prvom redu zanimaju udžbenici, računice, gramatike, pravila ponašanja i sve ono što može čovjeku poslužiti da se lakše probije kroz život. Lijepa je književnost slabo zastupana, i to gotovo isključivo u prevodima.⁹

⁸ Zapravo Teodosije.

⁹ Cijela srpska književnost toga doba sastoji se doduše iz manje ili više prerađenih prevoda, uzimajući rijetka, potpuno originalna djela.

III

Ne bismo htjeli da zamaramo čitaoca daljim opširnim izlaganjem ekspozicije, koju smo uzeli za primjer da pokažemo kako knjige mogu »muzeološki« da žive. Cjelovitosti radi objasnićemo u nekoliko bitnih crta što nam knjige dalje govore.

Krupnu revoluciju u srpskom jeziku i pravopisu izvršio je Vuk Stefanović Karadžić. No Vukova pojava nije ni slučajna ni nenadana. I raniji građanski pisci postavljali su zahtjev, da se književni srpski jezik uprosti (Orfelin, Dositej), a Sava Mrkalj iz Sjeničaka na Kordunu još je 1810 u svojoj knjižici »Salo debelog jera libo azbukoprotres« jasno postavio kasnije Vukovo načelo »piši kako govoriš«. Pa ipak je trebalo još oko pola vijeka razvoja srpskog građanstva i neumorne borbe Vuka i njegovih saradnika, da bi narodni jezik i Vukov pravopis iznijeli potpunu pobjedu. U toj borbi uzeli su učešća i Srbi iz Hrvatske. Vukovi pristalice bili su: Đuro Daničić, prvi tajnik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Jovan Gavrilović iz Vukovara, znameniti pjesnik Branko Radičević iz Slavonskog Broda, Adam Dragosavljević, rođen u Bermentu u Baranji, Joksims Nović — Otočanin. Djelomično su pristajali uz Vuka Lukijan Mušicki, episkop gornjokarlovački, i Petar Matić. Pakrački episkop Nikanor Grujić bio je Vukov protivnik.

Za jačanje srpskog građanstva karakteristično je, da se 1830 javljaju prve srpske knjige štampane u Hrvatskoj (kod Prettnera u Karlovcu »Vozarska djevnica«, koju je s njemačkog preveo Stefan Marković, i Dositejeva Ižica). No Vojna Krajina još uvijek koči bujniji razvoj srpskoga građanstva u Hrvatskoj. U prve tri četvrti, XIX. v. mnogo je jače i razvijenije srpsko građanstvo u Dalmaciji. To se dakako reflektira i na knjizi. Ljubitelj prosvjetljenja-Srbsko-dalmatinski magazin, dugo je vremena uz Letopis Matice srpske jedini srpski časopis. Božidar Petranović, Gerasim Petranović, Stjepan Mitrov Ljubiša, Jovan Sundečić i drugi manje poznati pisci razvijaju u to doba živ književni, a dijelom i politički rad u Dalmaciji, a neki čak i u užoj Hrvatskoj. Tu pak osim ilirca Ognjeslava Utješenovića Ostrožinskog, u to vrijeme ili uopšte nemamo značajnijih književnih radnika, ili oni svoje radove štampaju van Hrvatske (Danilo i Milorad Medaković).

Druga je slika pod konac XIX. vijeka. Razvojačenjem Vojne Krajine stvoreni su uslovi za nagli polet srpskoga građanstva u Trojednici. U Zagrebu se osniva Srpska banka. Osniva se Savez srpskih zemljoradničkih zadruga, koji brzo potpada pod kontrolu Srpske banke. Osniva se »Privrednik«, društvo za izobražavanje srpskog privrednog podmlatka, pa i Srpska štamparija u Zagrebu.¹⁰

Knjiga također reagira na ovaj razvoj. Pravila srpskih provincijskih banaka i štedionica (sve su one vezane uz Srpsku banku u Zagrebu), razne edicije Srpske banke, pouke iz gospodarstva i slična izdanja poslovnoekonomske prirode čine najkarakterističniju produkciju Srpske štamparije u Zagrebu. Od znatnijih književnika u to doba djeluje Simo Matavulj, doduše porijeklom iz

¹⁰ Usp. Izložba srpske knjige i štampe u Hrvatskoj od svojih početaka do godine 1918. Prosvjeta, Zagreb 1950. Str. 42.

Dalmacije, ali se njegov književni rad odvija van Hrvatske. Zmaj Jovan Jovanović, čija su djela relativno mnogo štampana u Zagrebu, pa i u Srpskoj štampariji, — samo je gost u Hrvatskoj. Ostali književnici, iako zaslužni za svoje vrijeme, ne mogu se ubrojati u klasike srpske književnosti. Osim toga, i njihova su djela štampana tek malim dijelom u Srpskoj štampariji. Jedino je Matica srpska u Dubrovniku pokušala sa sistematskim izdavanjem knjiga u dvije biblioteke.

Glavni su naime naponi srpske buržoazije u Hrvatskoj bili upravljani ka stvaranju jakog ekonomskog centra u Zagrebu za Srbe u Trojedinici i Dalmaciji. Za svoje kulturne centre ona je smatrala Novi Sad i Beograd.

Srbi u Hrvatskoj dali su i niz značajnih naučnih radnika, akademika, sveučilišnih profesora itd. (Daničić, Manojlović, Varićak, Grujić, Njegovan i drugi). Od njih je potekao i Nikola Tesla, čovjek koji svojim radom pripada cijelom čovječanstvu. No da je srcem i u dalekom svijetu ostao naš svjedoči njegov potpis ćirilicom na engleskoj knjizi, koja mu je darovana u Americi.¹¹

Od Zaharije Orfelina do Sime Matavulja i Vladimira Varićaka dugačak je put srpskog građanstva i njegove knjige, jedna je karakteristika ipak za sve vrijeme zajednička: gotovo sve što je pisano, pisano je za manje ili više ograničen krug pripadnika građanske klase. Za široke narodne mase, ukoliko su uopšte bile pismene, postojala je uglavnom samo ova literatura: bukvari, narodne priče i pjesme, te kalendari sa rožđanicima i sanovnicima.

Toliko nam govore knjige.

Iz gornjeg izlaganja vidimo jasno, da se »muzeološki rad« oko nekog predmeta (u konkretnom slučaju knjige) nipošto ne sastoji samo od skupljanja i deponiranja u nepristupačne magazine. Vidimo, da knjige »muzejski« žive i govore. Doduše, možda neko ima opravdanih zamjerki ovoj ili onoj interpretaciji na citiranoj izložbi. Međutim, to može u najgorem slučaju da znači, da postavljajući izložbe nisu neke probleme dovoljno produbili. Mislimo naime, da smo dovoljno argumentisali tezu, da knjiga, obrađena muzeološki kako treba, mora da živi i govori. Da li ona muca ili čak laže, — to dakako zavisi od ljudi, koji su je obradili.

Na kraju još jednom ističemo, da pisanjem ovog članka nismo htjeli niti da kome prigovorimo, niti da s kime polemishemo. Nastojali smo samo, da damo malen prilog za razbijanje koliko zastarjelog, toliko još uvijek popularnog mišljenja — da su zadaci muzeja i pogrebnog društva veoma slični.

¹¹ The Inventions, Researches and writings of Nikola Tesla, New-York 1897. Vlasništvo prof. Kuševića, Zagreb.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA III

1950

BROJ 1-4

NAKLADA „ŠKOLSKE KNJIGE” / ZAGREB

R E D A K C I O N I O D B O R

V L A D I M I R B A B I Ć
M I R O S L A V B R A N T
G R G A G A M U L I N
M A R K O K O S T R E N Ć I Ć
J A R O S L A V Š I D A K

G L A V N I I O D G O V O R N I U R E D N I K

J A R O S L A V Š I D A K

HISTORIJSKI ZBORNIK — GODINA III. — 1950.

I Z D A J E
P O V I J E S N O D R U Š T V O H R V A T S K E
Z A G R E B